

MODERN BİLİNÇ TEORİSİNE ORTAÇAĞ, DESCARTES VE KANT ÖZELİNDE ELEŞTİREL BAKIŞ

Orhan BASAT*

Öz:

Modern öznenin bilinç tasarımına yönelik yapılan kritiklerin hemen hemen tümünde, Ortaçağ'ın bilen öznesinde bilginin kaynağı, değeri problemine ve onunla serimlediği düşüncelerinin bilgi kuramsal dayanaklarına yapılan eleştiri temel olmuştur. Bu nedenle çalışmamızda öncelikle modernizmin özne, akıl, nesne, yöntem ve evrenselcilik gibi kavramlarının Ortaçağ'da nasıl ele alındığına özcü değinilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bununla birlikte Modernizmin ilgili kavramlarının dönemin başat ögesi Hıristiyanlık teolojisi ile ilişkisinin bilgi kuramsal sorgulanması yapılacaktır. Bilen insanın bilme eyleminin ortaçağ'da ki epistemolojik perspektifinin sorgulanmasının ardından Hegelci deyimle aklın sahile, güvenli limana ulaştığı Descartes ve sonrasında Kant'da bilinç tasarımı değinilecektir. Böylelikle Kant'ın, modern öznenin kurucu kişisi sayılan Descartes ve tözsel düalizmini, saf aklın teorik ve pratik kullanımı ile aşmayı nasıl denediği serimlenecektir. Böylece Kant felsefesinin insanın anlama yetisinin şeyleri nasıl ise öyle oldukları gibi değil de öznenin kendi formlarına göre bilebileceği savına ışık tutulacaktır. Neticede Kant'ın sırf ideler olarak saf akılda kaldıklarında çatışmaya düşecek olan Tanrı, ölümsüzlük ve inanca ait ideleri özgürlük kavramına bağlayarak gerçekleştireceği modern öznenin bilinç tasarımının epistemolojik zemininin arkeolojisi tamamlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Descartes, Kant, bilinç, modern özne, modernizm, ortaçağ.

* Dr, Çankırı TOBB Fen Lisesi, Çankırı Türkiye, orhanbasat@gmail.com. ORCID: 0000-0002-1848-1506

Makale gönderim tarihi: 20.10.2020

Makale kabul tarihi: 01.01.2021

Künye Bilgisi: Basat, O. (2021), "Modern Bilinç Teorisine Ortaçağ, Descartes ve Kant Özelinde Eleştirel Bakış", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 78-94.

A Critical Approach to Modern Theory of Consciousness in Specific to Middle Ages, Descartes and Kant

Abstract

The criticism made to the problem of and value of the knowledge and the theoretical bases of the thoughts that exposit with it in the knowing subject of the Middle Ages has been the basis. For this reason, in our study, it is inevitable to mention how concepts of modernism such as subject, mind, object, method and universalism were handled in the Middle Ages. In addition, an epistemological questioning of the relationship between the relevant concepts of modernism and the dominant element of the period, Christianity theology, will be made. After questioning the epistemological perspective of the act of knowing in the Middle Ages, in the Hegelian phrase, Descartes, where the mind reaches the beach, the safe harbor, and then the consciousness design in Kant will be mentioned. Thus, it will be illustrated how Kant tried to transcend Descartes and his substantive dualism, considered the founder of the modern subject, with the theoretical and practical use of pure reason. Thus, the argument of Kant's philosophy that human understanding can know things according to the subject's own forms, not how they are, will be shed on. As a result, the archeology of the epistemological ground of the modern subject's conscious design will be completed by connecting the ideas of God, immortality and belief to the concept of freedom, which will fall into conflict when Kant remains in pure mind as mere ideas.

Keywords: Descartes, Kant, consciousness, modern subject, modernism, medieval.

Giriş

Epistemoloji tarihleri akıl, akılsal, akıl dışı ve bilinç gibi kavramların oluşmasını iki yönden ele alan okullardan söz eder. Kimi öğretiler kavramsallaştırma eyleminin hangi ihtiyaca karşılık geldiğini, kavramın nasıl içeriklendiğini, işaret ettiği şey ile olan tüketici/üretici ilişkisinin kuruluşunu bilinç/özne dolayımı ile inceler. Kimileri de bu içerikle kullanılan kavramın işaret ettiği şeyin zaman içerisinde geçirdiği yapısal değişimlere uygun kavram üretim sürecini, kavramsallaştırma etkinliğinin nesneye bakan yönünü merkeze alarak kavramlar üretir, sistemler kurar. Böylece kavramın diğer kavramlardan ayrıldığı kısımlar tespit edilerek –sınırlarının, kapsamının, görevinin, işleyişinin belirlenmesi-, kavramsal düşünmede karşılaşılabilecek olan ikirciklik önlenir. “Zira kavram, analizin karar anını oluşturur ve bir nesneyi tanımak için gereken özelliklerin yeterli olduğunu belirten bir kararname gibidir.” (Bachelard, 2013, 5) Felsefenin kavramsal analizi ve kavramı kullanımı da kavramın işaret ettiği şeyin niteliklerinin zihne nasıl taşınarak üretildiği öyküsünün anlaşılması ile olanaklıdır. Kavramın içeriklenme öyküsü; kavramın anlam dünyasının oluştuğu duraklardaki nesne, olay, durum ve tüm bunların bilince nasıl aktarıldığının çözümlenmesine ışık tutar. Böylece kavramın tarihsel gelişimi ya da dondurulmuşluğu ayırt edilerek kavram kullanımlarının temsil mütakabiliyetleri açısından doğru değerlendirilmesi sağlanır. Ters durum ise; kavramın aktüel kullanımının işaret ettiği şeyden uzaklaşarak anlam kaybına uğramasına ya da bir felsefi sistem içerisinde kavrama yüklenen anlam kümelerinin kavramın oluşum, gelişim tarihinden soyutlanarak doğru değerlendirilmemesine neden olacaktır. Kavramın tarihsel serüveni, muhtevasına yapılan irili ufaklı dönemsel/zamansal katkıların sorgulanmaması ise kavramın kişiye, zamana ve kavramın bunlarca sınırlılığı içerisinde anlaşılmasına neden olur.

Modern öznenin bilinç tasarımlarına Batı felsefesi içerisinde bakıldığında Descartes ile güvenli limana, Heidegger’e göre ise totaliter deneyimlere, doğanın ve insanın teknik sömürüsüne ve varlığın unutulması anlamına gelen iki ele alış söz konusudur. Kartezyen öğretiyi odaklı modern özne şubelerinin ve özellikle bazı aydınlanma düşünürlerinin bilen varlığın bilinç doğasının neliği, işleyişi ve içeriklerinin kurulumunu, önceki dönemde araçsallaştırılan akla ve onun ‘enstrümantatif kullanımı’ eleştirisi merkezli yaparlar. Modern öznenin bilinç tasarımları modern dönem öncesi öznenin bilgi tanımına, dayanaklarına, kökenine, biginin

değeri problemine ve onunla oluşturduğu felsefelerinin epistemolojik gerekçelerine yapılan ‘kapsamlı olumsuzlayıcı’ atıflara dayanır. (Bumin, 2016: 9) Böyle ele alındığında bu çalışmada öncelikle özne, akıl, nesne, yöntem ve evrenselcilik gibi modern öznenin kurucu kavramlarının önceki dönemde (Ortaçağ) nasıl bir seyir izlediği ve dönemin başat ögesi Hıristiyanlık teolojisi ile ilişkiselliğinin sorgulanmasının gerekliliği kaçınılmaz olmuştur.

Ortaçağ’ın Modern Özne Tasarımına Katkıları

Batı Rönesans ve aydınlanmasından yine Batı Ortaçağına doğru bakıldığında Ortaçağ için yapılan, ‘Klasik dönem ile Aydınlanma çağının ortasında kalan bir “ara dönem” dir’ yargısının nedeni zamansal ayırımdan ziyade Ortaçağda aklın, kendisi için geçerli olacak kurallarını üretememesi, işleyişinin ilkelerinin belirlenmesindeki edilginliğinden dolayıdır. Aydınlanmanın doğaya egemen olma idealinden; aklın nicel eşdeğerlilik tabloları üreten yapıya dönüştürülmesi ve ilgili tablolara uymayan tüm insani etkinlikleri, nitelikleri yok etmeye (bilimsel aklın büyüleştirilmesi) indirgenen zemininden ortaçağın bilen varlığı için; dikey ışığın kuşatıcılığı nedeniyle enstrümanlaştırılmış olan us yetisi gibi doğaya da dekor görevi verildiği görüşünün doğruluğunun su götürmez bir gerçek olduğu değerlendirilmesi kaçınılmaz olacaktır. (Adorno-Horkheimer, 2010: 24) Ortaçağ kişinin düşün dünyasına yapılan bu eleştirinin odağında araçsallaştırılan akıl, onun doğası ve işleyişinin kilise dogmalarını temellendirmeye dönük kullanımı dolayımı ile teslimiyetçiliğine olan vurgu yatar.

Ancak ilgiyi ortaçağın Batı felsefesine ve onun modern bilinç teorisine yaptığı olumlu katkılara çevirdiğimizde; modernizm ile oluşan yeni akılsallığa belirli kavramları incelemesi ile –özne, tarih- ve ortaçağın bilen varlığının tarih, yazın ve bilginin kurumlaşmasında ki etkin rolü göz önüne alındığında değerlendirmelerimizin yönü değişir. “Fakat Ortaçağın, Antikçağa yaklaşımı edilgin değildir, tam tersine etkindir.” (Çotuksöken-Babür, 1993: 29) Ortaçağ özne tasarımına ilişkin basmakalıp yaklaşımlar, Ortaçağ kişinin düşün ve maddi varlık üretimlerini seçili olumsuz örneklerle sınırlandırıp bu dönemin her çeşit ve renklilikteki üretimini gözardı eder. “Çok açıkçası, modern batı değerlerinin (başlıcaları itibariyle, İnsan hakları, demokrasi, ayrıcalıkların reddi anlamında eşitlik, kentsel uygarlık vd.) neredeyse tamamı ortaçağda oluşmaya başlamıştır. (Golf, 2006: 13) Halbuki; bu döneme kadar gelen bilgi, varlık ve ahlâk felsefelerini, Platon ve Aristoteles odaklı teolojilerinin oluşturulmasında

epistemolojik dayanak yapma denemeleri ve öğretilerinin yayılması için örgün, sistemli “school” lar oluşturup, belirli bir türden de olsa bilgiyi üniversiteden universale ulaştırma ve yayma çabaları, bilgide dağınıklığı giderme girişimleri ile tarih ve insan perspektifleri bize gösteriyor ki Ortaçağ ne tamamen olumsuzlanacak ne de bütünüyle özgür düşünceye olanak veren bir çağdır.

Antikçağ’dan Ortaçağ’a geçiş için bir tarih belirlemek zordur. “...ama belli bir ayırım yapmak gerekiyorsa bunun için en uygun gelen ölçütlerden biri VI. Yüzyılın başlarındaki gelişmeler olabilir. 529 yılında Platon’un Akademia’sı kapatılmış; Norcialı Benedictus’un (480-547) belirlediği kurallara göre manastırların yeniden düzenlenmesinin başlangıcı olarak Montecassino Manastırı kurulmuştur.” (Çotuksöken-Babür, 1993: 12) Dönemin felsefe, sanat ve bilimleri, Hıristiyan okul ve öğreticileri eliyle Hıristiyanlaştırılmış, direnç gösterenler ise kimi zaman bedel ödemek zorunda bırakılmıştır. Fakat Tanrı buyrukları, batı ortaçağına özgü bir soyun adı olan clerk’ler (okumuş rahipler) eliyle insana ulaşıyorsa akıbet farklı olabilir miydi?. “...Kralların, soyluların, kilise mensuplarının, burjuvaların, halktan insanların yanı sıra her zaman keşişlerin ve papazların arasına karışmayan okumuş rahibi de peşi sıra sürüklemektedir.” (Golf, 2006: 17) Golf’ün ifadesinden anlıyoruz ki ortaçağ üniversite hocalarının düşünmeyi, sorgulamayı öğrettikleri okullar ile Ortodoks –sıradan- insanların düşünce iklimi arasında farklılık göze çarpar. Bu farklılığı yani aklın teorik eleştirel kullanımının sorgulanmasını ortaçağ entelektüeli üzerinden okuduğumuzda, onun Tanrı kavramını genel bir tartışmaya; bilgi ve hakikat problemi üzerinden ele aldığına şahit oluruz: “Ortaçağın Tanrısı, sadece varlık hiyerarşisinin nedeni olarak evreni yaratmak ve yönetmekle kalmaz aynı zamanda varlık hiyerarşisinde yüce/tanrısal ile aşağı/maddî âlem arasında orta bir yerde bulunan, bedeni ve duyularıyla aşağı, aklı ve ruhuyla yukarı âleme dönük olan insana vahiy aracılığıyla bilgi ve değerlere yönelik tümel hakikatleri de sunar.” (Aydın, 2015: 4)

Ortaçağa batılı anlamda olumsuz nitelendirmeler yapılmasının nedenlerinden birisi de batı odaklı zihinlerin geriliğin, karanlığın, cehaletin, gaddarlığın ve diğer tüm kötülüklerin nedenini bu döneme yüklerken aynı zamanda bir mistik arınma yaşamış olmalarıdır. (Golf, 2006: 10) Bu arınma ritüelini modern bilimin tekniğe, onun varlığı unutturacak biçimde açıklamasında da görüyoruz. “Varlığın çakımını, tekniğin özünde görüyor muyuz?” (Heidegger, 1998: 54) Heidegger’in tekniğin özüne yönelik anlama girişimi, onu övme ve yerme eylemlerinden çok ayrı olarak, insan için üstleneceği görevinin açığa çıkartılmasına yöneltir ki modernizm ve onun çocuğu bilimsel akıl araç-gereç üretimini kutsallaştırırken

insanı yitirmeye daha da yaklaşmıştır. “...Tekhne sözcüğü başlangıcından Platon’un dönemine kadar episteme sözcüğü ile birlikte yol alır. Her iki sözcükte, en geniş anlamıyla bilmeye verilen addır.” (Heidegger, 1998: 18)

Erken rönesansın etkinlik çeşitliliğine ve onu doğuran Ortaçağ kişinin, entelektüelin ve üniversitenin doğuşuna, metin kültürünün gelişmesine, anlamın ve kavramsal tartışmanın öne çıkmasına yaptığı olumlu katkıyı ihmal etmenin nedeni bu çağın görece sahiplerinin, statüso/düzen muhafızlarının her türden insan etkinliğini sadece metafizik yapma suçuna! indirgemesinden kaynaklanmaktadır. Neyi, ne pahasına ve nasıl savunduğuna bakılmaksızın yapılan ortaçağ kritikleri onu toptancı bir yaklaşımla olumsuzlar. Halbuki ortaçağ belirli kavramların Batı fikriyatına kazandırılmasına hizmet ettiği gibi, kimi bilim insanı ve felsefe ile uğraşanların ödediği bedelle de öne çıkan bir dönemdir. Ortaçağ insanının düşüncesini yazılı, sözlü ya da sanat ile ifade etmesinin bedeli olarak ödediklerini infazlara baktığımızda görebiliriz. (Golf, 2006: 13) Fakat kimi aydınlanma filozoflarında görüldüğü gibi –özellikle bazı ansiklopedistlerde- egemen ortaçağ özne kurgusu ve kutsal metin odaklı da olsa tarih kavramına yaptığı katkıyı ve ilkesel düşünmesinin tek taraflı da olsa bir örnekliğini veren yönünün modern öznenin oluşumunda ki etkisini (doğaya verdiği tahribatla negatif de olsa duyurmasıyla) gözardı etme tavrı gerçeği tam manasıyla yansıtmaya gerek. “ Açıklamalı yorumlarından ve çevirilerinden anlaşılacağı üzere Boethius, klasik çağ düşüncesini oldukça iyi tanımış olan bir düşünürdür. Bu bilgilerini karmaşık bir sentez içinde Consolatione Philosophiae adlı yapıtıyla Ortaçağa aktarmaktan öte, Aristoteles ile Platon’u yalnızca belli yönleriyle de olsa Ortaçağa taşımıştır.” (Çotuksöken-Babür, 1993: 97) Ortaçağ insanının dünya görüşleri, eylemleri, bilmeleri ve bu bilme eylemlerine olanak veren akılsallık görüşleri; Antikitenin Aristoteles ve Platon felsefelerinin bu çağ teologlarınca sistemlerinin biçimlenmesinde kullanılması ve insanın akıl-doğa ilişkisinin aşkın varlık ile onun sınırlarını çizdiği varsayılan çerperdeki ilişki odaklı çözümlenmelere sıkıştırılması ortaçağ insanının bilinç varlığının neliğinin değerlendirilmesinde ele alınması gereken bir gerçek iken –ki sadece akıl değil enstrümanlaştırılan, tüm şeylerde benzer perdeler arkasındadır bu görüşü savunanlara göre-; modern öznenin antikite de başlayan –eski medeniyetlerdeki dağınık ve sistemsiz de olsa akıl kurgularının katkılarını da sayabiliriz- gebeliğinin sancılarının bu dönemde şiddetlendiğini göstermesi de bir başka gerçektir.

Batı Ortaçağının kilise öğretisinde Tanrı’nın tüm insanlığa, Ona nispetle eksikliğini görmelerine olanak sağladığı ilk günah ile yani ‘düşüş’ü görünür kılmakla insana ve insani

tüm etkinliklere referans olacak yöntemi de verdiği varsayılmış idi. (Çotuksöken-Babür, 1993: 14) Dünyayı kendi içinden, nesnenin kendisine bakarak anlamak yerine verili olanla, doğüstü ile açıklananın bir tür gereksinim gibi algılanmasının gelip dayandığı referans önermesi işte bu düşünüş ile temellenmekteydi. "...Hıristiyan yazarlar insan toplumunun kusurlarını günahın bir sonucu olarak açıklıyordu. Buna göre insanlar ilk atalarından miras aldıkları günahkâr doğaları nedeniyle ne birbirleriyle ne de Tanrı'yla uyumlu yaşayabilirdi." (Turner, 2019: 20) Tanrı kavramını, kendisi değilde onun seçilmiş kişilerce yorumu temelli incelemeler, şeyin ne olduğundan öze farklı yorumları aklın malzemesi yapmıştır. Pain bunu " Şu anda bu gerçek dinin yerine incelenen din, insanın Tanrı hakkındaki görüşlerinin ve fikirlerinin incelenmesidir ve Tanrı'nın kendi eserlerinin içinde değil, insanın hazırladığı ya da yazdığı eserler içinde incelenmesidir ve bu Hıristiyan sisteminin dünyaya yaptığı kötülüklerden en hafif olanıdır..." (Paine, 2015: 33) diye eleştirir. Bu eksiklik düşüncesi doğal olarak insan aklının da kavram oluşturma, sembolleştirmeler yapma, bunlar ile benzerlik ya da farklılık odaklı birleştirme /ayırıştırma yapabilme ve tüm diğer bilinç içeriklerini kendine özgü bir dünya için kurabilmeye olan güveni zedelemişti. "Âdem'in işlediği günah, benzerini işlemeyenlerin bile ondan hissedar olmasına ve sonuçta ölümlerine yol açmıştır. Ancak bütün insanların günahına kefarete olarak İsa Mesih'in çarmıhta can vermesiyle birlikte aslî günahın etkisinden kurtulmak mümkün olmuştur." (Tarakçı, 2006: 2)

İsa'da dile gelmeyen bu düşünce (aslî günah), onun Ortaçağ ardılları tarafından kanonik *rectitudo** olarak dile getirilir. Bu ise varolanların bilgisinin nasıl elde edileceği konusunda hakikatin kendisi olan Tanrı'ya ve onun isteğine -çağcıl temsilciler eliyle- uygun zihin kurulumunun gerekliliği ön kabulünü şart koşar. Bilginin kesinliği koşulunun böylece güvence altına alınması, insanın akli doğasına yapılan noksanlık vurgusunun veraseti dolayımıyla. (Turner, 2019: 20-21) Varolanlar, bunları bilme yolları ve sonunda ortaya çıkacak olan bilgi türleri, insan zihninin hakikati anlamada gereksinim duyacağı yönlendiricilere ihtiyacı doğurur böylelikle. İnsan düşüncesinin kendisi ve dış dünyayı okumada bilgi kuramsal yetersizliğine vurgu yapan bu düşünce insanı, bu eksikliğini ancak yücenin izlerini gösteren

* Hakikatin kendisi olan varlık, yani Tanrı. Bilgi, Ortaçağ *Mathesis universalis*'i olan (evrensel yasa) *rectitudo*'yu, yani hakikatin kendisini, Tanrı'yı temsil etmeli. 'Aslî günah' kavramının Hıristiyan teolojisine girmesinin Pavlus ile olduğu görüşü Hıristiyan teologlarının geneline kabul edilen bir iddiadır. Bu konuda şu çalışmalara bakılabilir: Constantine R. Campbell, Paul and Union with Christ: An Exegetical and Theological Study. Michael J. Thate - Kevin J. Vanhoozer - Constantine R. Campbell, "In Christ" in Paul: Explorations in Paul's Theology of Union and Participation Paperback.

işaretçileri takip ile giderebileceği sonucuna götürecektir. Çünkü Tanrı evreni ve insanı işaretler ile donatmıştır. (Çotuksöken-Babür, 1993: 14-15) Tanrısal gücün izleri ve işaretleri ile dolu olan evren bu işaretleri okuyaranlara kendini açacak, onu Tanrıya ulaştıracaktır. “Şu halde, evrendeki tanrısal göstergeleri ve hikmetleri görmek ve kutsal kitapta verilmiş olan özlü hakikatin anlaşılması ve kavranması ortaçağ düşünürü için önemli bir sorun olarak ortaya çıkar.” (Aydın,2015: 4) An-lama/an-layamama bilinç durumunun, düşünüş gerekçe gösterilerek, insanın kendi deneyiminden alınıp, aşkın ile farklı türden –Tanrısal isteğin (kitap), Tanrı tarafından seçildiği varsayılan ruhban tarafından yapılan tekil yorum ile kurulan ilişkisellik çeşidi- ilişki içerisinde olduğu düşünülen ve yeryüzü kişisi olmaktan öte anlam taşıyan ötekine ırcası ile “otonom insan” varlığını, öznenin kendisinin oluşturulabileceğine olan güvenin sarsılmasına, ardından insanı, aklın dış dünyayı anlamada yetersizliği çıkarımına ve neticede seçilmişin! yanılmazlığına olan inanca götürmüştü. “Aziz Bernard “Günahtan doğma günahkârlar olan bizler, günahkârlar doğuruyoruz; borçlulardan borçlu olarak doğduk; yozlaşmışlardan yozlaşmış olarak doğduk; kölelerden köle olarak doğduk...” (Golf, 2006: 72)

Modernliğin Şafağı: Descartes

Modern paradigmanın ona (ortaçağın bilen varlığına) yaptığı; dışsal, teolojik içerik ve biçimli, kilise merkezli araçsallaştırılan aklın kullanımına olan eleştirisi, modern paradigmanın akıl, nesne ve varlık düzlemlerini oturttuğu evrensellik ve rasyonellik yorumlu bilinç varlığının, kendi işleyiş yasalarına uygun olmaması nedeniyledir. “Hegel, Felsefe Tarihi Dersleri’nde tinin Modern Çağlar’daki serüvenini anlatırken Descartes’tan uzun ve tehlikeli bir yolculuktan sonra varılan bir ada gibi söz eder.” (Bumin, 2016: 9) Hegel’in fırtınalı bir denizde, evinden uzakta olarak imlediği aklın modern dönem öncesi bu serüveninde, sıldan (Ortaçağ) eve (Modern dönem, yani Descartes) varışı, onun, Descartes ile işleyiş ilkelerine kavuşmasına yapılan olumlama dolayımıyladır. Hegel, felsefenin amacının rastlantısallığa uzaklaştırmak olduğunu söylerken aklın ereğinin kendindeliğine vurgu yaparak aklın gücüne duyduğu inancı dile getirir. (Hegel, 1995: 32) Eleştiri, yönemsel (matematiksel metot) bilinç tasarımının özgünlüğüne atıf yapmakla birlikte aynı zamanda aklın kendi yasalarını yine kendisinin oluşturabileceğine ve ilerlemeye, söylencelerden kurtulmaya, kuruntuları yıkmaya duyulan güven kaynaklıdır. (Adorne-Horheimer, 2010: 19) Dolayısıyla Ortaçağda dekora indirgenen

bilen insanının duyum nesnelere olan dış dünya varlıkları gibi kişi de maddi dünyadan yalıtılmışlıktan, doğanın dışına sürüklenmişlikten Modern dönem de tekrar doğaya çekilir.

Akıl, Decscartes'la güvenli bir limana ulaşmadan önce Antik dönem ve onu önceleyen yüksek kültürlerin kimi reflektif zihinlerinde aklın neliğine, fonksiyonuna, yapısına, ilişkiselliğine ilişkin sorgulamalara uğradığı, kısmen de olsa günümüz yorumlarına yakın değerlendirmelere rastlandığı da görülür. “Kaldı ki Descartes'da Protestanlar'la yaptığı yazışmalarında, Katolik öğretilerden taviz vermemesi ve bilim yapmayı Hıristiyanlığın “hayır” ilkesine uymak, Tanrı'ya hizmet etmek demektir” (Bumin, 2016: 9) gibi bazı ifadelerinden anlıyoruz ki ondan önceki teoloji merkezli fiziklerden farklı olarak ve fakat Tanrı'ya da sisteminde yer açarak felsefesini oluşturma ihtiyacı duyması, inancı dışlayan modern özne tekliflerinden uzak olduğunu göstermektedir.

Bilincin Novum Organon'unun oluşumu, zihnin önündeki engellerin yıkılması ile başlamalıdır. (Bacon, 1999: 15-18) diyen Bacon'ın, bu bilinç perdelerinden – Kabile, Mağara, Çarşı, ve Sahne putları/idolleri- zihni sıyırması, Newton'un klasik mekaniğin temellerini attığı “Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica”sını muştulamıştı. Bu ise Descartes'ın. Descartes matematiksel fiziğe giden yolun baş döndürücü hızını bilince, doğanın mekanist yasaları benzeri yöntemle temellendirmeye çevirecektir. Doğal varlıkları bilme yöntemi doğanın keşfini sağladığı gibi; “İnsan kendi aklı sayesinde artık var olan her şeyi kavrayıp bileceğini düşünür.” (Becermen, 2016: 2) Doğanın bilinmesi, Newton ile animist/vitalist, yarı bilimsel yarı felsefi sistemlerin, deneysel yöntemin sağladığı olanakla aşılması gibi Descartes'ta bilinci, onun içeriklerini, başlangıçta şüphe ile dip köşe temizliğine tabi tutacak sonra kendisinden şüphe edilmeyen açık seçik önermelere ulaşıldığında kuşku görevini yapmış sayılacaktır. O, zihnin doğası bilinmedikçe onun sağlıklı kullanımının olanaksız olduğunu söyler: “Çünkü, sağlam zihinli olmak yetmez, asıl olan onu iyi kullanmaktır. En büyük ruhlar, en yüce iyilikler kadar, en büyük kötülükleri de işleyebilirler; ve pek yavaş yürüyenler de eğer daima doğru yolu izliyorlarsa, koşup da doğru yoldan uzaklaşanlardan daha çok ilerleyebilirler.” (Descartes, 1994: 8)

Modern öznenin bilinç muhtevasına duyulan güven, apaçıklığının yöntemini matematikten alıyor olmasında idi. “Kanıtlarının kesinliği ve apaçıklığı dolayısıyla her şeyden çok matematikten zevk alıyordum.” (Descartes, 1994: 12) Sorgulanmamışlık, peşin kabuller, gelenekler ya da başka türden ele/me/kten kaçırılanlar ne kadar yüksek zeka ürünü olursa olsunlar, matematiğin öncüllerinde ki kesinliğe olan inanç gibi, bilinci sağlam ilkelere

ulaştırana kadar bir tarafa bırakılmalıdır. Özellikle kendilerini olduklarından becerikli sanarak acele yargıda bulunanlar ve sabırsız kişiler benimsedikleri ilkelerden bir kez dahi şüphe etmeyen kişiler yaşamları boyunca sapkınlık içinde kalırlar. (Descartes, 1994: 19) Dolayısıyla o kişiye güvene değil yöntemin sağlamlığının önemine vurgu yapar. Bir defa ve herkes için geçerli metodu, temelleri sağlam olan evlerin dayanıklılığının temelinin erekselliğinde ve yönteminin kapsayıcılığında saklı olduğu gibi o da bu nevi yöntemliliğin bilinç içeriklerine sağlayacağı teminatı aşırı bir örnek ile gösterir: “İnsansal şeylere gelince, kanımca eğer vaktiyle Isparta pek güçlü ve refahlı idiyse, bu, yasalarının teker teker iyi olmasından değil – çünkü, bu yasalardan bir çoğu son derece olağan dışı ve hatta ahlâka aykırı idi- fakat tek bir kişi tarafından meydana getirildikleri için hepsinin aynı bir amaca yönelik olmasından ötürüdür.” (Descartes, 1994: 16-17) Yönteme bu şekilde karar verdikten sonra Bacon’cı idol temizliğine benzer bir aydınlık –apaçık- ilk önermeye ulaşma işine şüphe ile başlar. Ben’in varlığını cogito ile aşan özne, varolanın ve Tanrı’nın varlığının bilgi kuramsal temellendirilmesini aynı geometrik yöntemle gerçekleştirir. (Descartes, 2002: 51)

Descartes ile zirveye olan yolculuğunda önemli bir basamağı atlayan modern öznenin en mühim kazanımı; evreni bilmede ve anlamada, bilince ait olduğu varsayılan ya da bilince göre biçim kazandığı düşünülen tüm kendine ait sözde içeriklerinden arındırılarak önce kendinin ‘öz bilincine’ ulaşma ile olmuştur. Bilincin bu biçim tasarımı ile kişi; kendi doğal varlıkları ile ilişkisinden ve diğer tüm iç ve dış bağlantısallığın ‘ona’ göre sonralığının farkındalığıyla dış dünya varlıklarına indirgenemeyen ve var olan hakkındaki düşünelere ya da bilince içkin olandan ayrı bir bilinç varlığının keşfi ile modern özneye “merhaba” der. Bilin varlığın ben’in yeteneğini bu şekilde fark edişi, diğer tüm bilmelere benzemeyen öz bilincin keşfini sonrasında ise kendinde varlığa öz bilincin keşfedilen yetenekleriyle yönelmeyi getirir. ‘Metot Üzerine Konuşma’da işaret ettiği dört kurala (Descartes,1994: 21-22) sadık kalarak, ‘Aklın yönetimi için kurallar’ diye isimlendirdiği, XXI basamaklı (Descartes, 1999: 1-111) Kartezyen zihin ve evren tasarımı ile insanı, onun bilincini, doğasını ve işleyişini var olandan ayrı bir düzleme otutturur. Düşünen özne ve yayılımsal evren, düşünen özne ve Tanrı gibi dualist bir yapı ikiciliği bu metodik şüphenin neticesidir. (Bumin, 2016: 37) Öznenin bilme eyleminde nesneye karşı önceliği, ardından var olanın ontolojik temellendirmesinde de bilen varlığın nesneye yönelimi ile varolan epistemolojik zemine kavuşur. Artık dış dünya bilince göre farklılığı açık, ayrı türden var olanların, bilincin yetenekleri ile ilişkiselliğinde anlam

kazandığı –Kant'ta netleşecek olan öznenin nesneyle ilişkisi problematiğinin epistemolojik zemini Descartes'ta halâ fludur- bir dünyadır.

Kant'da Modern Özne Tasarımı

Descartes'ın öznesi “cogito”, ontolojik temelli epistemolojisiyi, bilinç –metafizik- merkezli epistemolojiye dönüştürür. Aslında Descartes'ın yaptığı, Platon ile başlayan metafizik yapma geleneğinin kuramsal temeline radikal bir değişiklik yapmadan, bir farkla, bilincin doğası ile yeteneklerini sistemleştirmesi anlamında modern öznenin epistemolojik bağımsızlığını ilan etmesinden başka bir şey değildi. Bu manada “Bir ontoloji olarak metafiziğin modern çağlar'daki ilk siması olan Descartes'ın hazırlayıcısı Platon'dur” (Bumin, 2016: 51). Var olanın duyulur niteliklerinin ardında değişmeden kalanın arayışında Kant'ın yapmayı istediği akıl ile “bir nesnenin onlar olmaksızın nesne olamayacağı ayırt edici özellikler bütünü saptamak” tır. (Bumin, 2016: 51) Bacon'un, Newton'un bilimde yaptığı yöntemsel birlik hamlesinin, yani dış dünya nesne doğalarının bilinmesi ereğini - şeylerin doğalarının hesaplanabilen niceliklerini bilme- kalkülatif ampirizmle taçlandırması payesini Kant, aydınlanma ile zirveye ulaşacak modern öznenin tüm başat öğeleriyle gelişimine katkıda bulunma, aklın farklı alanlardaki işleyişinin ilkelerini ortaya koyması ile alır.

Descartes'la başlayan öznenin, evrenin işleyişindeki harikuladeliğinin onunla farkına vardığı yetisi olan bilinç inşasının özne merkezli tamamlanması, ondan yaklaşık bir buçuk asır sonrasında, bilincin/aklın kendi dışında olan ile ilişkisi probleminin çözümlenmesi ve her iki düzlemin doğalarının birbirleriyle ilişkisinde olanaklılıkların Kopernik devrimi niteliğindeki seçikliği/vuzuhu Kant'a nasip olacak ve bu düzlemsel seçiklik devamında “summum bonum” a giden yolun kapısını çalacaktır. Kant bunu: “...ve onda şimdiye dek usu deneyimden özgür kullanımında kendi kendisi ile çatışmaya götüren tümyanılıgıları gidermenin bir yolunu bulmuş olmakla övünebilirim.” (Kant, 2010: 16) Diye ortaya koyar.

Cogito ile akıl geleneksel nesne odaklı ele alışlardan sıyrılmış, bilen öznenin ben'inin inşası ile bilincin dış dünyadan bağımsız varlığı temellendirilmiş fakat bu varlık düzlemleri arasındaki bağlantının sorunsallığını doğurmuştu. Kant bu problemi, özbilincin varlığının epistemolojik temelini, anlama yetisinin kategorilerinin ve aklın saf kullanımına ait yetilerinin verdiği olanakla çözmeye çalışır. “Kant'ın meşhur a priori formları ve kategorileri, insanın bir şeyi ancak zamansallık, mekansallık ya da nedensellik dolayısıyla anlayabileceğini

söylediğinde ontoloji hızla epistemolojinin içinde eritilmiş oldu.” (Balanuye, 2017: 2). Kant özne tasarımı; modernizmi müjdeleyen Bacon’cı idollerin yol açtığı doğru bilgiye ulaşma engellerini yıkma işlemi gibi (Bacon, 1999: 35) veya modern özneye ‘cogito’yu duyuran öz bilincin keşfi benzeri; Newton’un bilimde yaptığı yöntemsel devrimin bir benzerini bilince uygulayan Descartescı yöntemi; doğrulukları seçiklik kazanmamış ancak sujece bir şekilde - alışkanlık, gelenek, acelecilik gibi- doğru kabul edilen bilgilere doğruluk değeri vermeden önce yapılacak analize benzer yönde yöntemliliği, aklın teorik ve pratik kritiğiyle ele alır. Descartes’da çözülemeyen varlık düzlemleri arasındaki ilişki sorunsalını, teorik aklın doğasının ögelerini, kurulumunu, işleyişini ve saf aklın pratik işleyişini felsefesine eklemesiyle çözmeyi dener. Var olanı –fenomeni- bilince nesne yapabilmeyen olanağını, bilen özneyi, anlama yetisinin kategorileri (Kant, 2010: 126) ile; isteyen öznenin istemelerinin –ahlâk metafiziği- temellendirilmesini ise aklın pratik kullanımıyla (Kant, 2009: 16) yaparak dış dünya varlıkları ile bilincin ayrı türdenliğine rağmen iki farklı varlık düzlemi arasındaki ilişkiselliği saf aklın yapısal özgünlüğünün ilkeleri sayesinde, ahlâkı ise pratik aklın yeteneklerine irca ederek epistemolojik zemini kurar.

Kant etiği ya da genel olarak ‘niyet etikleri’ denilen etikler, salt zihniyet etiği değil aynı zamanda sorumluluk etiğidirler. (Tepe, 2014: 169) Akıl, deney süreci içinde kullanımları kaçınılmaz olan ve deneyin de yeterince doğruladığı ilkelerle işe başlar. (Kant, 2010: 27) Kant’ta bilginin onlar olmaksızın var olamayacağı saf kavramlar/kategoriler, var olanın görü yardımıyla kavramsallaştırılmasına olanak tanınması, Descartes’ta ki kavramsal bilmenin nesnelere kapsayan doğruluk temellendirilmesindeki görece üstünlüğünü özne aleyhine genişlemeyen bir kuramsal çerçeveye oturtulmasını sağlar. (Kant, 2010: 120-124) Aklın “bilgi” sürecinde nesneyle ilgililiği kategoriler sayesinde, başka bir deyişle anlama yetisinin saf kavramları ile olanaklıdır. Nesnenin bilince bilgi olarak taşınımı, anlama yetisinin, kategoriler/saf kavramlarının sağlayacağı olanak iledir. Yani kavramların bilgi statüsü kazanması temelindeki “görü”nün verdiği imkân iledir. “İçeriksiz düşünceler boş ve kavramlar olmaksızın görüler kördür (Kant, 2010: 347) Dış dünya varlıklarını bilmeyi onlar sayesinde gerçekleştirir ki biri olmazsa diğerinin anlaşılacağı mütakabiliyet/uygunluk düzlemleridir bu her iki düzlem. “Kant meseleye, kavramları gerçek kılabilmenin gerekliliğinin daima “görüler (Anschauungen)” olduğu tespitiyle girer ve “[e]ğer kavramlar ampirik ise mütakabili olan görüler ‘örnek (Beispiel),’ eğer söz konusu olan idrakin saf kavramları ise de ‘şema (Schemata)’ adını alırlar” (Haşlakoğlu, 2014: 2) Kategoriler görü’den

bağımsız olarak hep bir nesneyi imler, doğaları ve köken itibariyle her durumda bir nesneye işaret ederler. “...Kategoriler/saf kavramlar olmaksızın hiçbir nesne düşünülemez.” (Elmas, 2015/5: 105) Bilinen nesnenin kendisi değildir. “Kant’ın hem teorik hem pratik düşüncesi “Bilen bilineni belirler” hipotezini ve “Hissetme ile müdrake iki ayrı bilme yetisidir” kabulünü temel alır. Kant bu hipoteze bağlı olarak şeylerin kendilerinin değil ancak tezahürlerinin bilinebileceğini iddia eder.”(Kovanlıkaya, 2014: 35)

Kant’ta metafizik, tüm bilimlerin kraliçesi, insanın doğal bir eğilimidir (Kant, 2010: 13). İnsan bilinci, doğal yapısı gereği verili duyular dünyasında kalmayıp, duyu dünyasını aşır metafizik alana geçmek ister. Fakat saf teorik akıl bu bölgeye girdiğinde tamamen kurgu içine düşmüş olur. Çünkü deneyim alanının ötesini bilmek insan aklına –saf teorik akla- kapalıdır. (Balcı, 2018: 20) İnsan aklını rahatsız eden öyle sorular vardır ki akıl bunlardan ne kaçabilir ne de yanıtlayabilir. Bunun nedeni de insan aklının yetenekleri ve sınırının fenomenal evreni aşan şeyler konusunda sessiz kalışıdır. O halde yapılması gereken metafiziğin sınırlarını belirlemektir. Nesnelere olmayan bu ideler, deneyden türetilmemişliklerine rağmen zorunlu olarak akılda vardır. Yani anlama yetisinin ilkeleri duyu nesnelere bilmede işe yararken aklın ideleri ise hiçbir şekilde deneyde verilmezler; anlama yetisinin kategorilerine benzemeyen bu ideler saf akıl da ne doğrulanabilmekte ne de yanlışlanabilmektedirler. (Kant, 2010: 440-469) Akılda içeriksiz olarak bulunan bu ideler aklın saf kullanımı ile değil pratik kullanımı ile anlam/içerik –fenomenal muhtevadan farklı- kazanacaktır. Bu ideler sayesinde aklın ikinci eleştirisi zemin bulacaktır. (Kant, 2010: 465). Aklın pratik kullanımında ki bilme/temellendirme eyleminde görü’ye bağlı olmayan bu ideler *Tanrı, ölümsüzlük ve ruh* ideleridir. Bu kavramların bilmeye konu olamamalarını I.kritikte ki antinomiler bahsinde ele alıp, saf aklın yetenekleriyle bu ide’lerin doğasının, ne türdenliğinin anlama yetisinin saf kavramları gibi bilme’ye konu edilemezliğine varmış; kendileri ile ilgili soruların aklın teorik kullanımında yanıtlanamadığını görmüş, apriori doğalarıyla saf akılda ilgili kavramların anlama yetisine yabancılığına ulaşmıştı. (Kant, 2010: 348). Örneğin, 1. Kritikte –saf aklın teorik eleştirisinde- aklın sahip olduğu bu idelerle ilgili karşı iki savın da –özde dogmatik rasyonalist ve empirist savlardır bunlar- doğru olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. (Kant, 2010: 450). Tanrı’nın varlığı, ruhun ölümsüzlüğü ve özgürlüğün imkânı hakkındaki tez (rasyonalist sav) ve karşı tezlerin (empirik sav) herbirinin olumlanması ya da olumsuzlanmasının olanaklılığı döngüsünden saf aklın teorik kullanımıyla çıkılamayacağını görmüş, saf aklın pratik işleyişinde ilgili idelerin doğalarını inceleme gereksinimi ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacı:

“Bu yüzden inanca yer açabilmek için bilgiyi ortadan kaldırmak zarunda kaldım.” (Kant, 2010: 37-38) tümcesi ile dile getirecektir. Saf akıldan pratik akla geçişi ise, saf akılda içeriksiz –görüşüz- bulunan kavramların pratik aklın kritiğinde özlerine uygun bilgi kuramsal düzleme oturturulması, saf aklın eleştirisinin transandantal diyalektiğinde fark edilen içerikten yoksun idelerden “özgürlük idesi” nin sağladığı olanaklılığı sayesinde olacaktır. (Kant, 2010, 470). Özgürlük kavramı ahlâka, ahlâk ise eylemlerin ilkelerini gerçekleştirebileceğine olan iradi koşullara olanak sağlar. “İradenin özgürlüğünü ahlâk yasasına bağlılık olarak tanımlayan Kant, tam da ahlâk yasasına bağlanmanın güçlüğü için ahlâk yasasını koşulsuz bir buyruk olarak formüle eder.” (Oranlı, 2014: 75)

Nedensellik ilkesi bakımından aklın antinomilerinden biri olarak kabul edilen ancak bu sayede de aklın teorik kullanımından pratik işleyişine –ve de pratik aklın metafizik yasalarının zorunluluğuna inanca- geçişine olanak sağlayan özgürlük idesine, -Kant ilgili geçiş saf aklın kritiğinin “transandantal diyalektik” kısmında değinir-, bu da insanı numenal –düşünüşe ait- dünyanın varlığına götürür. “Salt pratik akıl, istekleri ve arzuları, genel geçerliği olan, deneyden gelmeyen yani a priori birtakım kanunlar ve ilkelerle yöneten bir akıldır.” (Öktem, 2007: 490).

Sonuç

İnsan bilincinin yeteneklerinin keşfi, onun doğal öz varlıklarının neliğini ve işleyişini bilebilmesine, devamında bunlarla öteki kişi varlıkları ve dünya arasında ilişkiyi kurabilmesine, netice olarak da bu işleyişin düzenlenebileceği ilkelerin koyumuna olanak vermiştir. Bu anlamda bilincin/aklın bugünkü anlamına ulaşmasında –ya da anlamlarına- ilk çağlardan itibaren katkılar olduğu açıktır. Özellikle modernizmin kendi referans kavramlarını oluştururken kendinden önceki dönemlerde kavramın geçirdiği içerik değişimi, üretimi ya da donuklaşmalarını toptancı bir yorumla olumsuzlama üzerine bina eden değerlendirmeler yapılması bize, modern öznenin bilinç muhtevasının oluşumunun, gelişiminin sorgulanmasında, önceki zaman kompartımanlarının kavram-anlam içeriklerinin yeni akılsallığın kavram kümeleriyle eklektik de olsa ilişkisinin doğru değerlendirilmesinin nasıl olması gerektiği üzerine reflektif bir fırsat vermiştir.

Ortaçağ’ın; özne ve tarih kavramlarının, modernizmin ilgili kavramlara yüklediği anlama hazırlanması anlamında doğuşunu müjdelemesi, günümüzde insan hakları olarak kendini

duyuran evrensel hak kavramının eşitlik, adalet, özgürlük gibi referans kavramlarına yaptığı taşıyıcılık nosyonu, ahlâkî erdemlerin yaşantı içerisinde bedeller ile görünürlük kazanması, bilginin sokaktan üniversiteye ardından da evrensele yol alması ve özellikle Antikitenin Ortaçağ düşünürlerince felsefelere taşınması ile modern özne tasarımına yaptığı önemli katkıları olduğu açıktır. Descartes’da aklın kendi işleyiş ilkelerini oluşturabileceğine olan güven özbilincin çerçevesinin kurulmasını sağlamış, Kant ise saf aklın kritiği ile fenomenal evrene dair bilmelere, özgürlük kavramının verdiği olanak ile de numenal evrenin epistemolojik zeminini oluşturmuştur.

Özgürlük var mıdır? Sorusunun aklın saf teorisinde döngüsellik sarmalında –‘var’ da ‘yok’ da denebilen, her iki savın da temellendirilebildiği antinomi- çarpınan özgürlük idesi numenal dünyanın sağladığı olanaklılıkta, özü gereği ahlâka, inanca ait, eylemlere kök olabilecek temel ilkeleri ahlâk metafiziğinin yerleşeceği zemini kurar. İnsanın eylemlerinde yakaladığı/duyduğu bu numenal dünya, görünür olana nispetle hissedilirdir. (Kant, 2009: 4-16,17). Ahlâk var mıdır? Özgürlük var mıdır? Gibi teorik akıl kullanımında olumlu/olumsuz her iki yanıtı da açık sorular, “nedir” li sorulara dönüşerek özgürlük idesinin verdiği olanakla numenal alanın öteki kavramlarının izini bulmamız için fırsat sunar. Özgürlüğün verdiği olanak ile inanca, ahlâka açılan alan, doğa gibi neden-sonuç ilişkisine dayanan bir determinist ilişkiden farklı, zaman-üstülüğe, yaşantı halinde yakalanandan, ahlâkî eylemlere temel olacak olan ilkelerin gerekçelerini kendi içerisinde doğrudan buyurması ile nedeni yine kendi olandan –akıl- yasalarının bulunmasına kadar sürecek olan bir ahlâkiliğin teorik izleğini takip olanağını sunacaktır insana. (Kant, 2009: 23-226). İşte yıldızlı gökyüzü altında varlığını duyuran ahlâkî/inan istemelerine, onların gerçekleşmesini sağlayacağı olanak ile özgürlük idesi, dilediğini yapabilme anlamında sorumsuzluk, sınırsızlık ve yasasızlığa atıfla negatif bir ide değil aksine bir yasaya dayanma gerekliliğini duyurduğundan, “summum bonum”un (Kant, 2009: 118) gerçekleşmesine -yasayı oluşturma ve ona uyma niyeti ile- ve sentetik apriori ilkelerin üretileceği ahlâk metafiziğine olanak vermesi ile pozitif bir ilkedir. Bu kişi kendi aklını kullanma söz konusu olduğunda kendinden başka rehber gereksinimi olmayan, olması gerekene ait yasalarını yine kendisinin oluşturabileceğine inanmış, aydınlanmış bir öznedir artık. “Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır” (Bozkurt, 1984: 213) Kişiler arası ilişkilerde değere ilişkin eylemlerin ilkelerinin oluşturulmasına zemin olan aklın pratik kullanımının yeteneğini bu şekilde fark

ediş, kişiden bazı şeyleri yapıp bazılarını yapmamasını isteyen buyruklarını oluşturmasına da olanak verecektir. (Kant, 2009: 22-37)

Kant'ta bilinç tasarımı; nesnelere dünyasının bilgilerinin özneye göre anlama dönüşmesine, anlama yetisinin öz varlıkları yardımıyla ulaşılabileceğini fakat numenal alan kavramlarının neliklerinin kavranmasının ise bilen öznenin kategorik edimlerinden farklı, istemenin ilkelerinin temelleneceği pratik aklın edimleri ile meydana geleceğinin idraki ile tamamlanacaktır. Artık akıl, ancak yaşantı içerisinde görünür olanın ilkelendirilmesini, istemenin yasalarının oluşumunu ve bunlarla eylemlerin anlama/anlaşılmaya kavuşabilmesini saf aklın teorik işleyişinden ayrı bir akıl kullanımının idrakini gören farkındalığa sahiptir. (Kant, 2009: 7-9). Akıl, anlama yetisinin kategorilerine ve saf pratik aklın ilkelerine; muhtevası, özü, eylemler içeriklenecek yasalarının, farklı bilme düzlemlerindeki ve bunların kendine özgü yapısının onlara uygun epistemolojik gerekçelerinin dizgeleneceğinin farkındalığının temellendirilmesine böylelikle kavuşacaktır.

Kaynakça

Adorno, W. MAX-Horkheimer, M. (2010), *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Aydın, H.(2015), "Ortaçağ Felsefesinde Dil, Düşünce ve Gerçeklik İlişkileri ve Metafizik Alandaki İzdüşümleri", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-28.

Balanuye, Ç. (2017), "Yeni Gerçekçiliğin Kant Gerilimi", *Mavi Atlas*, 289-301.

Balcı, E.(2018), "İsteme Özgürlüğünden Eylem Özgürlüğüne: Kant'ın Özgürlük Görüşü", 35(1), Ankara

Becermen, M. (2016), "Modern Öznenin Kuruluşu Üzerine Eleştirel Bir Bakış" *Mavi Atlas*, 6/2016: 145-157.

Bacon, F. (1999). *Novum Organum*, Çeviren: Sema Önal Akkaş, Doruk Yayınları, Ankara.

Bumin, T. (2016), *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Çotuksöken, Betül-Babür, S. (1993), *Ortaçağda Felsefe*, Kabalcı Yayınları, İstanbul

Descartes, R. (1994), *Metot Üzerine Konuşma*, Çev: K.Sahir Sel, Sosyal Yayınları, İstanbul.

Descartes, R. (2002), *Felsefe'nin İlkeleri*, Çev: Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul.

- Descartes, R. (1999), *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, Çev: Müntekim Ökmen, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Elmas, Mehmet F. (2015) , “Kant’ta Pratik Aklın Eleştirisi Merkezinde “Tanrı” ve “Ruhun Ölümsüzlüğü””, *Mavi Atlas*, 103-114.
- Golf, Le. J.(2006), *Ortaçağda Entelektüeller*, Çev: M.Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Haşlakoğlu, O. (2014/3), “Kant Estetiğinde Sembol Tanımının Eleştirisi”, *Mavi Atlas*, 79-86.
- Hegel, G.W.F. (1995). *Tarihte Akıl*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Heidegger, M. (1998), *Teknik ve Dönüş*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Kant, I. (2010), *Arı Usun Eleştirisi*, Idea Yayınları, İstanbul.
- Kant, I. (1995), *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kant, I. (2009), *Pratik Aklın Eleştirisi*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, İstanbul.
- Kant, I. (1984), *Seçilmiş Yazılar*, Çev.: Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kovanlıkaya, A.K.(2014), “Tezahürleri Sahiden Bilebilir Miyiz?”, *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, İstanbul, 35-54.
- Oranlı, İ. (2014), “Kant’ın Etik Anlayışı ve Radikal Kötülük Mefhumu”, *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, İstanbul, 65-76.
- Öktem, Ü. (2007), “Kant Etiği”, II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı, s.488-495, Ankara.
- Paine, T. (2015), *Akıl Çağı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Tarakçı, M. (2006), “St. Thomas Aquinas’a Göre Aslı Günah”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 307-318.
- Tepe, H. (2014), “Günümüz Sorunları Karşısında Kant Etiği Çaresiz Midir?”, *Felsefi Düşün – Akademik Felsefe Dergisi*, Sayı:3 / Kant ,157-169, İstanbul.
- Turner, Frank.M. (2019) *Avrupa Düşünce Tarihi*, çev: Soner Soysal, Epsilon Yayınevi Kafka Yayınları, İstanbul.